

SOCIÁLNÍ A EKONOMICKÉ ASPEKTY ÚPADKU BYZANTSKÝCH MĚST V PALAIOLOGOVSKÉ DOBĚ

Věra H r o c h o v á , Praha

Zvláštnosti hospodářského a sociálního vývoje středoevropské a východoevropské středověké společnosti mají své kořeny ve zvláštnostech městského hospodářství a v městské civilizaci. Podle mého názoru je to jeden z klíčových problémů, jehož řešení napomáhá citlivě diferencovat vývoj středověkého západu a určit specifikum tzv. byzantského a balkánského vývoje ve středověku vůbec.

Palaiologovská epocha (1261-1453) je v byzantské historiografii všeobecně spojována s úpadkem městského hospodářství. Snalím se v tomto příspěvku objasnit v čem se tento úpadek projevoval, jak je možno jej sledovat a určit.

Při studiu tohoto úkolu vyvstávají již záhy první těžkosti, které souvisejí s charakteristikou byzantského města nebo které vyvstanou při pokusech o definici města na byzantském území. V pramenech i v literatuře se setkáváme s celou škálou výrazů pro označení města, resp. se snahou odlišovat sídliště městského typu od vesnického osídlení; jsou to: emporion, polis, polichnion, frurion, kastron. Tyto termíny (s výjimkou emporion) mají v pramenech sporný význam; jsou totiž značně nejednotně užívány. Nelze bezpečně říci, že se za nimi skrývalo město v onom pojetí, jak je známe ze západní nebo střední Evropy.

Pro poznání byzantského města a jeho místa v hospodářském životě musíme kombinovat prameny nerativní povahy (kroniky, cestopisy) s prameny úřední proveniencce. Cenným pomocníkem jsou listiny, jež nám počívají svědectví zejména o privilegích, udělovaných byzantským městům nebo zahraničním kupcům.

Protože pramenná základna je zlozkovitá, nejednotná v terminologii, a v literatuře opět není jednotného hlediska pro určení byzantského města, zvolila jsem tento metodický postup. Pro byzantské město neplatí, že by bylo spojeno s prosazením druhé společenské dělby práce; bylo nutno proto vyjít s mimozemědělských funkcí, jež tato města během 13.-15. století měla v byzantské společnosti. Za takovou funkci města považuji funkci, která přesahovala prostou zemědělskou výrobu, to znamená: sprostředkování dálkového obchodu (v to počítáme i obchodní stanice, přístavy), řemeslnou výrobu i vlastní podnikání, sprostředkování místního

obchodu na městském trhu, dále funkci administrativního a církevního centra a konečně pevnostní a vojenskou - strategickou - funkci.

Z hlediska funkcí, které můžeme doložit z pramenů pro tu či onu byzantskou lokalitu, můžeme se pokusit o typologii nezemědělského osídlení na území Peloponnésu, Středního Řecka, Epeiru, Thessálie a Makedonie:

- 1/ Velká města, která byla středisky dálkového obchodu a měla zároveň styk se svým zemědělským zázemím, dodávala na trh zemědělské výrobky, měla příslušný význam správní, církevní i vojenský; patří k zí emporia, typu Soluně, Patrasu, Monembasie.
- 2/ Města, která byla nespornými administrativními středisky a měly i trhy a měla řemeslnou výrobu, nebyla však středisky dálkového obchodu (př. Mistra, Larissa, Serres).
- 3/ Lokality, u nichž máme prokázánu jen jednu z výše uvedených funkcí, mohlo jít o funkci místního trhu nebo o obchodní stanice bez vlastního hospodářského zázemí (Trikkala, Zichna).
- 4/ Lokality, které se uvádějí jako centra politická (správní, vojenská) či jako pevnosti, aniž jsme informováni o funkci ekonomické (Bellas, Egna).

Uvažujeme-li tedy o projevech úpadku či rozvoje byzantských měst a chceme-li se při tom vyvarovat tradičních všeobecných úvah o úpadku jako celku, o městském hospodářství vůbec, pak se nám nabízí možnost vycházet již z charakteristiky jednotlivých měst výše zmíněných a z jejich zemědělskými funkcemi. Můžeme tedy vyjít z otázky, jak se každá z těchto funkcí během pozdní byzantského období uplatňovala; zda její význam rostl, zda naopak klesal, které funkce té či oné lokality zanikly, resp. nově se objevují. Tento postup ostatně lépe odpovídá možnosti získat pramenů k dějinám byzantských měst; jejich kusosti, neokohlelosti a neúplnosti. Z tohoto hlediska se nyní pokusím o charakteristiku vývoje jednotlivých městských funkcí v jednotlivých oblastech středovského Řecka.

V Thessálii redukovala velká část lokalit, označovaných jako města, svoji funkci na funkci vojenskou, pevnostní. Údaje, dokládající ostatní význam řady míst, během pozdního období z pramenů ustupují. Jen některá města si uchovala řemeslnou výrobu pro trh (Trikkala, Larissa, Halmyros, Pteleon). Lokality Karditsa, Stomion, Demetrias zaznamenaly úpadek všech funkcí. Město Egna si z řady funkcí uchováva jen význam církevního střediska.

V Epeiru prosperují ještě v pozdním období dvě velká města, totiž Mistra a Arta. Některé lokality si udržují svoji aktivitu i v

že byly napojeny na dálkový obchod (Chimarra, Buthroton). V této době tato poměrně chudá oblast zaznamenává v pramenech zmínky o nově vzniklých pevnostech (Sopoton, Vrastavon, Thaumakoi aj.).

I v další části byzantské říše, ve středním Řecku, zachycujeme typický, ale již známý rys - redukci významu města na pevnostní funkci. Jen ještě hojněji se prameny zmiňují o vzniku nových opěrných a obranných lokalit (Varnakova, Stiri, Atalanti, Salona aj.). Úpadek zaznamenaly v této době Athény a Théby, zejména po stránce obchodní a řemeslné. Udržovala se opět jen ta sídliště, jež byla ve styku s dálkovým obchodem (Bonditas, Loidorikion, Livadostra).

I na Peloponnesu byla v pozdně byzantské době výjimkou města, jež byla relativně samostatná a emancipovaná, vybavená císařskými privilegii, possidijem, právy ekonomiku. K těm náležela jen Monembasie a Mistra. Ostatní města měla jen jednu z uvedených funkcí. I zde vznikají nové pevnosti (proti Turkům), které jsou uměny v pramenech. Mnohem cennější je však skutečnost, že některá města přešla z říše pod správu a do vlastnictví benátské městské republiky (Koron, Milon). Význam obchodní sí udrží lokality na západním březí Peloponnesu, které mají co dělat s dálkovým obchodem. Hluboká stagnace v této době postihla města Korintu a Argos.

V oblasti Makedonie si udržují svoji úroveň města Solun a Serres. Ani pozdější zásah cara Dušana do této oblasti tato města ekonomicky neohrozil. Typickým rysem pro Makedonii je však mnohem větší množství zmínek o místním obchodě a řemeslné výrobě, svázané s venkovem a s jinými zázemím (Revenikeia, Hierisos, Zichna, Rodoleibos).

Zkoumání vývoje městských funkcí v pozdně byzantském období musí počítat také s přesunem těchto funkcí z jedné lokality na jinou. Tyto přesuny mohly být někdy ovlivněny faktory nahodilými, mimoekonomickými (např. válečné pustožení); takovouto souvislost najdeme nejčastěji ve středním Řecku, těžce postiženém místními konflikty, v něž vyústilo latinské období a nástup Palaiologů na cařihradský trůn. Svéznější jsou přesuny, vyvolávané změnami ve sféře ekonomické; z nich nejvýraznější byl přesun řemesla zprostředkování obchodu a někdy také výrobních funkcí směrem k výhodnější obchodní cestě, především k moři. Tyto přesuny, doprovázené většinou růstem intenzity dálkového obchodu, souvisely s pronikáním italského kupeckého kapitálu do byzantských provincií, s postupnou koncentrací byzantského zahraničního obchodu v rukou italských, zejména benátských obchodníků.

Ze tří nejdůležitějších ekonomických mimoekonomických funkcí města

v pozdní Byzanci - femeslo, místní trh, dálkový obchod - zaznamenává v pramenech nám dochovaných růst významu a intenzity jen funkce třetí - zprostředkování dálkového obchodu. Tento rozvoj však není myslitelný bez jistých pokroků v oblasti výroby - ne-li výroby femeslné, pak alespoň výroby zemědělské. Zde se ovšem dostáváme k otázce, kterou lze na základě našich dosavadních znalostí sotva uspokojivě zodpovědět. V každém případě těžili z rozvoje obchodu části byzantských měst především italské obchodníky, nikoli sama říše. Stále větší počet měst se stával obchodní provincií Benátek, resp. Janova, a přestával být provincií Cařihradu. V tomto smyslu se obracela rostoucí intenzita obchodní funkce některých lokalit proti Byzantské říši jako celku; podporovala proces rozkladu a dezintegrace říše, aniž by jí přinášela perspektivu konsolidace nebo podíl na zisku z rozkvětu tohoto obchodu; tato konsolidace mohla být zajištěna jen mocenským zásahem silného politického centra a to Byzanc již v této době nebyla.

Sociální aspekty úpadku byzantských měst leží v samé podstatě organizace městského vnitřního života v Byzanci. Zvláštností byzantského městského hospodářství je ta skutečnost, že až na malé výjimky nemůžeme v Byzanci hovořit o samostatném středním a podnikatelském stavu, jako tomu bylo v této době na západě. Příslušníci středního stavu - mesoi - byli v ekonomické závislosti na byzantských feudálech, kteří sami často vystupovali jako zprostředkovatelé při obchodních jednáních s příslušníky italských městských republik. Feudálové ve městech těžili rozhodující měrou ze femeslného i obchodního podnikání a navíc rozhodovali i o politickém životě ve městech. Tím unikaly zisky z městského podnikání jak měšťanům, tak nepřímě i byzantskému státu. Tzv. "emancipace" měst v pozdní Byzanci byla rovněž výjimkou (např. Joannina, Monembasie) a neměla vliv na celkovou regeneraci ekonomiky, již tak často proklamovali pozdní byzantské vzdělanci a humanisté (Pletchon). Chronicky neuspokojivá situace finanční, signalisující úpadek Byzance, byla mimo jiné také podmíněna právě stavem městského hospodářství. Ovšem tato otázka vede k širší problematice zkoumání feudálních vztahů a k problematice státní a finanční správy v Byzanci a přesahuje rámec zde uvedených problémů.

Shrnutí:

Dominávám se, že studium byzantského města jako lokality, charakterizované jednou či několika mimozemědělskými funkcemi, je plodným východiskem nejen pro rozbor problematiky úpadku byzantských měst, ale

i pro širší otázky vývoje byzantské a balkánské společnosti. Výsledky, které jsem zde uvedla, jsou ovšem pouhými dílčími příspěvky, které vyrůstají z první fáze tohoto zkoumání. V budoucnosti bude zejména nutné rozšířit sledované teritorium o další byzantské a případně i maloeasijské oblasti, dále pak sledovat zejména ekonomické, ale i politické funkce města v širším kontextu komplexního zkoumání regionů, to jest zejména vztahu venkova a města, zemědělské výroby a místního trhu. K tomu ovšem by bylo třeba ve větší míře využít středověké archeologie, demografického studia a rekonstrukce geografických a klimatických podmínek. To jsou ovšem úkoly, které je možno zajistit jen na základě mezinárodní spolupráce balkanologů.

SOZIALE UND ÖKONOMISCHE ASPEKTE DES VERFALLS DER BYZANTINISCHEN STÄDTE IN PALAILOGENZEIT

Die vorliegende Beitrag zur Analyse der Krise der spätbyzantinischen Städte wähl seinen Ausgangspunkt in der Auffassung des Stadt- und Stadtbegriffs. Es handelt sich dabei nicht nur um Definition, sondern vor allem um eine wichtige methodologische Frage. Wenn man - wie bekannt - für die byzantinische Stadt den west- und mitteleuropäischen Stadtbegriff nicht anwenden kann, dann sollte man es auch vermeiden, die westeuropäischen Kriterien, die für die westeuropäische Gesellschaft und Gesellschaften sind, in Byzanz anzuwenden.

Als "Stadt" kommt meiner Auffassung nach auf den Balkan eine Siedlung in Erwägung, für welche man einige der ausseragraren Funktionen belegen kann (wie z.B. die Verwaltungsfunktion, die Markt- oder Zentrum, die Vermittlung des Lokaloder auch Fernhandels, handwerkliche Produktion, die das lokale Dorfhandwerk überhöht u.ä.). Die Kommunikation brauchte nicht bei allen Städten und städtähnlichen Siedlungen die gleiche zu sein. Daher auch die mannigfaltige Typologie der byzantinischen Stadt.

Der Verfall der spätbyzantinischen Stadt kann nur im Grund der Analyse des eventuellen Verfalls diese ausseragraren Funktionen verfolgt und belegt werden. Wenn wir die Angaben über einzelne Städte und einzelne ihre Funktionen zusammenfassen, dann sehen wir, dass diese ausseragraren Funktionen auf dem byzantinischen Gebiet beträchtliche Verschiebungen durchgemacht haben:

- a/ Verschiebungen derselben Funktion aus einer Stadt in eine andere,
- b/ Verschiebungen in der Bedeutung einzelner Funktionen innerhalb einer und derselben Stadt. Aus der Summe diese Verschiebungen resultiert, dass sich die Intensität der meisten "städtischen" Funktionen im Übergang befand: so besonders jener der Verwaltungszentren (verständlicherweise aus dem politischen Verfall des Reiches) der handwerklichen Produktion der militärischen Stützpunkte. Dagegen finden wir in einigen Gebieten eine positive Entfaltung der Städte, und städtähnlichen Siedlungen, mit deren Funktionen jene der Vermittlung des Handels im Vordergrund stand. Die zentrale Frage, ob die Handelsbeziehungen aufgrund der landwirtschaftlichen oder auch zum Teil eigener handwerklichen Produktion blühten, lässt sich nur in einigen Fällen konkret beantworten. Jedenfalls handelte sich meistens, wenn nicht ausschliesslich, um jene Städte, die einen Anschluss an den durch die italienischen Kaufleute vermittelten

Fernhandel gefunden haben. Die Blüte dank der Abhängigkeit von dem ausländischen Kaufmannskapital bildet also einen besonderen Zug der Krise der byzantinischen Stadt, wobei es als sehr fraglich erscheint, ob sich hier von einem möglichen Ausweg zur Überwindung der Krise sprechen lässt.